

Bartosz Staręgowski

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

W służbie województwom wielkopolskim
i Rzeczypospolitej. Okoliczności sformowania
i działalność pułku Bogusława Leszczyńskiego
w latach 1648–1649

*At the Service of Greater Poland Provinces and the I Republic of Poland.
Circumstances of Forming and the Operations of the Regiment
of Bogusław Leszczyński in the Years 1648–1649*

STRESZCZENIE

Sejmiki ziemskie, w ramach swojej działalności, miały wpływ na formowanie i organizację formacji zbrojnych samorządu ziemskiego. Oprócz organizowania wypraw łanowych i pospolitego ruszenia mogły powoływać wojska zaciężne, zwane potocznie powiatowymi. Choć pierwsze próby tworzenia tego typu wojsk pojawiały się już w XVI w., to dopiero konstytucje z lat 1613 i 1619 prawnie usankcjonowały ich istnienie. Ich organizacja nie różniła się zbyt wiele od tej, która obowiązywała chociażby w wojsku kwarcianym, jednak w przeciwieństwie do niego były one formowane w całości przez samorząd, który je opłacał oraz wybierał dla nich dowództwo. Większe zgrupowania dowodzone były przez pułkowników. Krążyła również opinia, że oficerowie bardzo często nie posiadali doświadczenia wojskowego, a byli jedynie urzędnikami i osobami wyróżniającymi się na sejmikach. W 1648 r. Rzeczypospolitej przyszło zmierzyć się z największym od lat powstaniem kozackim na Ukrainie. Armia koronna poniosła dwie dotkliwe porażki pod Żółtymi Wodami i Korsuniem, dlatego też sejmiki ziemskie postanowiły wesprzeć ją w tym trudnym momencie. Zgromadzenie szlachty w Poznaniu 8 czerwca 1648 r., wspólne dla województw poznańskiego i kaliskiego, postanowiło uchwalić 2200 żołnierzy, zgrupowanych w 4 pułki. Po przeprowadzeniu popisów wojsko to zostało wysłane do obozu pod Piławcami, pod komendę trzech regimentarzy. Niestety w wyniku niefortunnego przebiegu wydarzeń wojska poszły w rozsypkę i niezbędna okazała się reorganizacja wspomnianych pułków. Sejmik średzki z 17 grudnia 1648 r., mając aprobatę sejmu, rozpoczął przeorganizowywanie wspomnianych pułków. Dobierając nowych rotmistrzów oraz korzystając z usług tych, których chorągwie nie rozpięchły się pod Piławcami, stworzył jeden pułk pod dowództwem pułkownika generalnego Bogusława Leszczyńskiego. Oprócz jazdy arkebuzerskiej i dragonii postanowiono o zaciągnięciu pułku piechoty cudzoziemskiej pod

komendą Stanisława Latalskiego. Arkebuzeria i dragonia wzięły udział w obronie Zbaraża, a piechota zasiłowała załogę Kamieńca Podolskiego. W wyniku postanowień sejmu koronacyjnego włączono na jeden kwartał wojska powiatowe w ramy armii państwowej. Żołnierze dzielnie walczyli pod murami fortecy Wiśniowieckiego. Po zakończeniu kampanii wojskowej sejmik postanowił w styczniu 1650 r. wynagrodzić męstwo swoich żołnierzy, w szczególności pułkownika Jacka Rozdrażewskiego. Przeprowadzona analiza jednego z pułków powiatowych walczących w XVII w. ma na celu pokazanie różnych ważnych elementów funkcjonowania tego typu zgrupowań w ramach armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Słowa kluczowe: pułk, rotmistrz, arkebuzeria, województwa, laudum, Leszczyński, Wielkopolska, sejmik

Tematyka wojska powiatowego, jako jednej ze składowych sił zbrojnych I Rzeczypospolitej, dopiero niedawno doczekała się pełnej monografii oraz artykułów w całości poświęconych zagadnieniu wojsk zaciężnych organizowanych przez samorząd szlachecki. Wcześniej kwestie te pojawiały się jako jeden z elementów opracowań konkretnych sejmików oraz monografii ogólnowojskowych. Dariusz Kupisz w wyczerpujący i syntetyczny sposób opisał w swoich artykułach, edycjach źródłowych i monografii wiele aspektów funkcjonowania tej formacji zbrojnej, ze szczególnym uwzględnieniem terytorium Małopolski i Rusi Czerwonej¹. Oprócz tego pojawiły się artykuły innych autorów traktujące o wojskach powiatowych², w tym jeden dotyczący bezpośrednio wojsk powiatowych województw poznańskiego

¹ D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008; idem, *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomińskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, 7, s. 71–84; idem, *Chorągwie powiatowe ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, „Rocznik Chełmski” 2006, 10, s. 57–71; idem, *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, 42, s. 33–57; idem, *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „Naukovyj Visnik Volynskoko Nacionalnogo Universyteta im. Lesi Ukrainki” 2009, 22, s. 182–188; idem, *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 2, red. D. Wereda, Siedlce 2009, s. 171–187; idem, *Ochrona pogranicza przez siły zbrojne samorządu województwa ruskiego w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym od XV do XIX wieku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010, s. 148–159.

² A. Borowiak, *Wojska powiatowe przed kampanią piławiecką w 1648 r.*, w: *Staropolska sztuka wojenna*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013, s. 129–161; Z. Hundert, *Wojska zaciężne przez samorząd lokalny ziemi warszawskiej w latach 1671–1673*, „Almanach Warszawy” 2015, 9, s. 71–106; M. Gawęda, *Wysięk zbrojny ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1648–1649*, „Rocznik Przemyski” 2005, 41, 1, s. 81–104.

i kaliskiego w okresie panowania Jana III Sobieskiego³ oraz drugi z czasów saskich⁴.

Formacje zbrojne województw poznańskiego i kaliskiego, mających wspólny sejmik w Środzie, doczekały się na chwilę obecną tylko jednego opracowania, które wyszło spod pióra Jolanty Dworzaczkowej. Autorka podjęła próbę scharakteryzowania zagadnienia spraw wojskowych poruszanych na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661. Niestety jest to artykuł zaledwie przyczynkarski, w którym wiele kwestii zostało całkowicie pominiętych, a inne wymagają bardziej szczegółowego wyjaśnienia⁵.

Jednym ze wspomnianych wyżej zagadnień, wartych odrębnego opracowania, jest organizacja i działalność pułku, wokół którego koncentruje się niniejszy tekst. Został on zorganizowany z zaciągniętych wcześniej czterech pułków powiatowych, które po haniebnej kapitulacji pod Piławcami w 1648 r. poszły w rozsypkę i rozpiechły się po kraju⁶. W obliczu braku niektórych chorągwi, które zostały rozbite, rozwiązane bądź nawet nie dotarły do wyznaczonego miejsca oraz braku wytyczenia konkretnego celu co do dalszych działań postanowiono o utworzeniu jednego, zreorganizowanego pułku, zarządzanego przez starostę generalnego jako pułkownika generalnego. W tym konkretnym przypadku pojawiła się funkcja pułkownika generalnego, który miał zwierzchność nad innymi pułkownikami. Było to bardzo rzadkie zjawisko.

Bogusław Leszczyński, pełniący wówczas obowiązki starosty generalnego, stanął na czele pułku województw wielkopolskich. W jego skład wchodziło 10 chorągwi arkebuzerskich, 1 rajtarska i 1 dragońska, podległych bezpośrednio Leszczyńskiemu. Oprócz tego podlegały mu 2 inne pułki: złożony z 550 dragonów pułk Jacka Rozdrażewskiego i 400-osobowe zgrupowanie piechoty pułkownika Stanisława Latańskiego. Ponadto Leszczyński dysponował też 2 własnymi chorągwiami: dragońską i arkebuzerską. Oddziały te brały udział w działaniach zbrojnych w 1649 r.

Dla jak najlepszego odtworzenia jego struktury, zadań i innych ważnych elementów konieczne okazało się wykorzystanie informacji zawartych w laudach sejmikowych znajdujących się w księgach grodzkich

³ Z. Hundert, *Powiatowe chorągwie kozackie (pancerne) województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1671–1673*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 6, red. A. Smoliński, Toruń 2015, s. 63–106.

⁴ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1767*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty...*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 117–134.

⁵ J. Dworzaczka, *Sprawy wojskowe na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, w: *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993, s. 55–64.

⁶ M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000, s. 52–53.

kaliskich i poznańskich w serii „Relationes” oraz w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Czartoryskich⁷. Jednak zanim zostaną przedstawione okoliczności jego organizacji i funkcjonowania, warto przyrzeć się zorganizowaniu samej formacji, której ów pułk był istotnym elementem.

WOJSKO POWIATOWE, SAMORZĄDOWY RODZAJ SIŁ ZBROJNYCH

Wojsko powiatowe jako formacja zbrojna było organizowane i finansowane przez sejmiki ziemskie, które odpowiednimi laudami powoływały wojska do służby, zarówno w wymiarze wsparcia wojska państwowego, jak i lokalnej samoobrony terytorialnej. Konstytucja z 1613 r. po raz pierwszy pozwoliła powoływać „żołnierza z województw”. Zagadnienie wówczas zostało potraktowane dość ogólnie. Konstytucja dawała możliwość zaciągania żołnierzy przy pomocy laud sejmików oraz wyznaczania dla nich rotmistrzów, którzy jednak musieli być zatwierdzeni przez króla w postaci listów przypowiednich⁸. W ciągu następnych 6 lat od wydania konstytucji przez sejm walny przetoczyła się debata nad zasadnością tworzenia wojsk samorządowych i ich funkcjonowania w ramach struktury sił zbrojnych I Rzeczypospolitej⁹. Na rzecz wojska samorządowego aktywnie działał wielkopolski poseł i agitator szlachecki Marcin Broniewski¹⁰. W czasie tych kilku lat szeroko zakrojona dyskusja na temat jego organizacji dotyczyła stworzenia ram funkcjonowania wojska powiatowego¹¹, o czym szerzej pisał D. Kupisz¹². Jej wynikiem była konstytucja z 1619 r., która dawała możliwość województwom zaciągania własnych żołnierzy, wybierania oficerów, uchwalania podatków oraz wybierania

⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APPoz.], Księgi grodzkie poznańskie [dalej: Gr. Pozn.], Relacje, zesp. 20, sygn. 693, 694, 695; APPoz., Księgi grodzkie kaliskie [dalej: Gr. Kal.], Relacje, zesp. 20, sygn. 273, 274; Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie [dalej: B. Czart.], rkps 1774, Lauda średzkie i poznańskie województw poznańskiego i kaliskiego, oblatowane w grodzie poznańskim w latach 1601–1673.

⁸ *Volumina constitutionum* [dalej: VC], t. 3 (1611–1640), vol. 1 (1611–1626), oprac. S. Grodziski et al., Warszawa 2010, s. 118.

⁹ J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984, s. 40. W pewnym momencie padł nawet postulat szlachty małopolskiej o całkowitej likwidacji wojska kwarcianego i zastąpienia go powiatowym, uzupełnianego w razie potrzeby pospolitym ruszeniem.

¹⁰ *Votum Marcina Broniewskiego na sejmie 1611*, B. Czart., 350, s. 145, 247; J. Byliński, *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*, Wrocław 1994, s. 137; D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządu*, s. 36, 41, 43.

¹¹ *Vota senatorskie na sejmie 1616*, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 325, s. 18–40. Senatorowie, w tym hetman Żółkiewski, bardziej skłaniali się ku wojsku powiatowemu, jako wojsku zaciężnemu, które mogło posiadać realną wartość bojową.

¹² D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządu*, s. 34–52.

w tym celu poborców podatkowych. Król zastrzegł sobie jedynie konieczność zatwierdzania rotmistrzów przez listy przypowiednie¹³.

Formowanie oddziałów w zasadzie nie różniło się zbyt od tego znanego z wojska państwowego, z tą jednak różnicą, że podstawowym aktem prawnym były lauda sejmików, w których zawierano wytyczne co do rodzaju formacji, liczebności poszczególnych chorągwi, wysokości podatków, żołądu, warunków stacjonowania i wybierania żywności, rodzaju zadań do wykonania oraz długości służby. Zdarzało się, że powoływano zarówno mniejsze zgrupowania, jak i duże oddziały, w których dowództwo nad kilkoma chorągwiami sprawował wyznaczony przez sejmik pułkownik. W tej materii decydował w gruncie rzeczy czynnik zamożności i wielkości danego obszaru administracyjnego¹⁴. Chcąc zachować nadzór nad właściwą realizacją swoich laudów, sejmik często powoływał komisarzy, którzy czuwali nad właściwym przebiegiem popisów wojskowych czy dyscypliną wojskową. W przypadku większych zgrupowań, gdy powoływano pułkownika, mógł on pełnić jedynie funkcję nominalną lub też być pierwszym rotmistrzem i osobiście angażować się w działalność wojskową swojego zgrupowania¹⁵. W wielu przypadkach na rotmistrzów powoływano osoby znane na forum danego sejmiku, toteż krążyła opinia, iż na czele żołnierzy powiatowych stawali lokalni urzędnicy¹⁶. W przypadku niektórych obszarów administracyjnych istnieli funkcjonariusze, na których zakres możliwości sprawowanej funkcji wręcz nakładał obowiązek formowania wojska samorządowego. Takimi urzędnikami byli starostowie generalni, których znajdujemy w niektórych częściach Korony Królestwa Polskiego¹⁷.

Od czasu wspomnianej konstytucji do 1648 r. formacja ta powoływana była przez lauda sejmiku województw wielkopolskich kilkakrotnie, w momentach szczególnego zagrożenia kraju bądź bezpośredniego tery-

¹³ VC, t. 3, vol. 1, s. 246.

¹⁴ D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządu*, s. 95–104.

¹⁵ *Ibidem*, s. 105–130, 180–182.

¹⁶ S. Oświęcim, *Diariusz Stanisława Oświęcimsa 1643–1651*, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 19, wyd. W. Czermak, Kraków 1907, s. 157. „[...] lud pod chorągwie powiatowe, z urzędników ziemskich jednego za rotmistrza obrawszy, zaciągnąć i mieć [...]”.

¹⁷ A. Gąsiorowski, *Wielkopolska jako region historyczny*, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. 1, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 35; Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983, s. 194–196; B. Staręgowski, *Zadania starosty generalnego wielkopolskiego w sferze wojskowej działalności sejmiku województw wielkopolskich – na przykładzie Adama Sędziwoja Czarnkowskiego (1593–1627)*, w: *Wpływ jednostek na funkcjonowanie organizacji. Studia z historii polityczno-społecznej*, red. K. Jakimowicz, A. Orzełek, Lublin 2016, s. 20–22. W przypadku starosty generalnego wielkopolskiego istniały prawnie określone kompetencje, pozwalające powoływać lokalne oddziały zbrojne do zabezpieczenia bezpieczeństwa w prowincji.

torium samych województw¹⁸. Formacja ta z punktu widzenia sejmiku, miała istotne znaczenie, bo to on decydował o jej finansowaniu. Miał zatem możliwość kontroli wydatkowania pieniędzy, co samo w sobie stanowiło niebagatelną zaletę, dlatego też często domagano się zrezygnowania z opłacania wojska centralnego na rzecz właśnie tego wystawionego przez województwa¹⁹. Trzeba też nadmienić, że realizacja laudów przebiegała z różnym skutkiem. Czasem udało się ją zrealizować i wystawić oddział, jednak zdarzały się sytuacje, kiedy przerywano organizację, np. ze względu na brak zgody króla, zawarcie rozejmu czy też brak realnego zagrożenia. Zbliżające się jednak drugie półwiecze XVII w. przyniosło nowe zarzewia konfliktów, w których miały uczestniczyć również wojska powiatowe województw poznańskiego i kaliskiego.

PUŁKI POWIATOWE WOJEWÓDZTWA POZNAŃSKIEGO I KALISKIEGO

Kłęski armii koronnej pod Żółtymi Wodami i Korsuniem wywarły duże wrażenie na szlachcie Rzeczypospolitej i spowodowały niemały niepokój. W obliczu trudnej sytuacji sejmiki postanowiły wziąć udział w obronie ojczyzny. Z uwagi na śmierć Władysława IV sprawujący urząd interreksa prymas Maciej Łubieński wydał uniwersał, w którym zwoływał na 25 lipca sejmiki i nawoływał szlachtę do wystawienia wojska, które miało zostać opłacone z podwójnego podymnego. Zalecał przede wszystkim organizowanie oddziałów husarii, arkebuzerii oraz dragonii i piechoty niemieckiej: „[...] nie ufając zaciągom chłopstwa naszego, ale raczej wszystkie nadzieje w samej nas szlachcie i w ludziach cudzoziemskich [...]”²⁰. Starosta generalny Bogusław Leszczyński wydał zatem uniwersały, w których zwoływał szlachtę na zjazd do Poznania na 8 czerwca, na którym mia-

¹⁸ *Laudum sejmiku nadzwyczajnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 11 IV 1619; Laudum sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 9 I 1621; Laudum sejmiku nadzwyczajnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 19 III 1624; Laudum sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 29 XII 1626; Laudum sejmiku deputackiego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 15 IX 1631, Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, oprac. W. Dworzaczek, t. 1 (1572–1632), cz. 2 (1617–1632), Poznań 1962, s. 80, 94–96, 174–175, 223–224, 317–318; Laudum zgromadzenia szlachty województw poznańskiego i kaliskiego w Poznaniu 14 V 1632; Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 13 IX 1634; Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 30 IV 1635; Laudum sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 13 IX 1646, B. Czart., 1774, s. 128–133, 150–151, 154, 192–196.*

¹⁹ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003, s. 25–32.

²⁰ *Uniwersał Macieja Łubieńskiego do szlachty województw poznańskiego i kaliskiego 26 V 1648 Warszawa, APPOz., Gr. Pozn., 693, k. 484–485v.*

no dyskutować nad problemami Rzeczypospolitej i zaciągiem wojska²¹.

Laudum zjazdu w Poznaniu 8 czerwca 1648 r. powoływało dość pokazne oddziały powiatowe. Siły składające się z 2200 żołnierzy miały zostać przeznaczone do wsparcia armii koronnej. Podzielono je na 4 pułki: 3 arkebuzerskie i 1 dragoni. Pułkownikami zostali kasztelan kaliski Jakub Rozdrażewski (600 arkebuzerów), wojewoda kaliski Andrzej Karol Grudziński (600 arkebuzerów), kasztelan poznański Franciszek Sędziwój Czarnkowski (500 arkebuzerów) oraz jako oberszter dragonów (500) Jacek Rozdrażewski. Z nazwiska zostali wymienieni jedynie rotmistrzowie pułku Grudzińskiego, pozostałych wybrać mieli sami pułkownicy, z zastrzeżeniem, że miała to być *szlachta osiadła*. Na rotmistrzów przewidzianych w uchwale zostali wybrani Konstanty Opaliński (150), Władysław Grudziński (100), Andrzej Skórzewski (150), Wojciech Jastrzębski (100) i Wojciech Kobierzycki (100).

Żołnierzom wyznaczono dość wysoki żołd, bo liczący aż 60 złp na jednego konnego za ćwierć i 1000 złp kuchennego dodatku dla rotmistrzów. Pieniądze miały pochodzić ze wspomnianych w uniwersale pry-masa dwóch poborów podymnych i poboru czopowego. Na poborców wybrano zasłużonych już wcześniej Stanisława Watta Proskiego w województwie poznańskim i Stanisława Dobrosielskiego w kaliskim. Służba miała trwać 2 kwartały z możliwością przedłużenia o kolejne. Na skompletowanie oddziałów dano oficerom 5 tygodni. Szczególnie dużo uwagi poświęcono również dyscyplinie wojskowej, której przestrzeganie bardzo surowo nakazano rotmistrzom. Nad przebiegiem popisów, egzekwowaniem prawa oraz właściwą organizacją miało czuwać 8 komisarzy: Mikołaj Szołdrski, Łukasz Górski, Aleksander Kostka, Krzysztof Mielżyński, Władysław Strykowski, Łukasz Gorayski, Władysław Rogaliński i Maciej Maniecki.

Uchwalono również zaciąg 300-konnego pułku arkebuzerskiego pod dowództwem starosty generalnego Bogusława Leszczyńskiego, który jako obrona domowa miał strzec granic województw poznańskiego i kaliskiego. Ze względu na nieobecność B. Leszczyńskiego w związku z jego służbą na dworze, w jego imieniu o popis i organizację obrony domowej zadbać miało 4 komisarzy: Krzysztof Mielżyński, Władysław Strykowski, Aleksander Kobierzycki i Chryzostom Jaskólski. Żołd przewidziano nieco mniejszy, bo 50 złp na jednego konnego za ćwierć, z kuchennym dla

²¹ *Uniwersał Bogusława Leszczyńskiego do szlachty województw wielkopolskich 28 V 1648 Przygodzice; Uniwersał Bogusława Leszczyńskiego do szlachty województw wielkopolskich 29 V 1648 Przygodzice; Uniwersał Bogusława Leszczyńskiego do szlachty województw wielkopolskich 7 VI 1648 Przygodzice*, AP Poz., Gr. Pozn., 693, k. 459–460v; A. Sajkowski, *Krzysztof Opaliński. Wojewoda poznański*, Poznań 1960, s. 98.

Tabela 1. Pułki powiatowe według laudum ze zjazdu w Poznaniu 8 czerwca 1648 r. (z zaznaczonymi chorągwiami, które miały wejść w skład pułku w 1649 r.)

Oficer	Liczebność
płk Andrzej Grudziński	100 arkebuzerów/husarzy prywatnych
<u>Konstanty Opaliński</u>	<u>150 arkebuzerów</u>
Władysław Grudziński	100 arkebuzerów
<u>Andrzej Skórzewski</u>	<u>150 arkebuzerów</u>
<u>Wojciech Jastrzębski</u>	<u>100 arkebuzerów</u>
płk Jakub Rozdrażewski	100 arkebuzerów/husarzy prywatnych
Andrzej Przyjemski	150 arkebuzerów
Gabriel Ferdynand Szczepański	100 arkebuzerów
<u>Piotr Tomicki</u>	<u>100 arkebuzerów</u>
<u>Hieronim Pigłowski</u>	<u>150 arkebuzerów</u>
Stanisław Skrzetuski	100 arkebuzerów
płk Franciszek Sędziwój Czarnkowski	100 arkebuzerów
Aleksander Karchowski	100 arkebuzerów
<u>Krzysztof Unrug</u>	<u>100 arkebuzerów</u>
<u>Stanisław Dembiński</u>	<u>100 arkebuzerów</u>
<u>Wojciech Albrecht Smogulecki</u>	<u>100 arkebuzerów</u>
płk Jacek Rozdrażewski	500 dragonów

Źródło: B. Czart, rkps 1774, s. 203–204, 215–216; APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 625v–630, 683v–688, 774v–776, 786–787.

rotmistrzów w wysokości 1000 złp, a służba miała trwać zaledwie 1 kwartał. Chcąc jeszcze bardziej wzmocnić siłę oddziałów powiatowych, zdecydowano o przydzieleniu im dodatkowych suplementów prywatnych²². Wojewoda Opaliński podsumował zjazd w Poznaniu słowami: „[...] w haniebnie wielkiej gromadzie uchwaliliśmy te rzeczy, gotowe mając pieniądze w ratuszu [...]”²³.

O tym, jacy oficerowie znaleźli się w pozostałych pułkach, dowiadujemy się z innych dokumentów. Według opisu pułku Jakuba Rozdrażewskiego jego rotmistrzami zostali: Andrzej Przyjemski (150), Gabriel Ferdynand

²² *Laudum zgromadzenia województw poznańskiego i kaliskiego w Poznaniu w okresie bezkrólewia 8 VI 1648 Poznań*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 464–469v, B. Czart, 1774, s. 202–212.

²³ *Krzysztof Opaliński do brata Łukasza 12 VI 1648 Sieraków*, w: *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653*, red. R. Pollak, Wrocław 1957, s. 413; A. Sajkowski, *Krzysztof Opaliński*, s. 98–99. Z uwagi na sporą liczbę osób zgromadzonych w Poznaniu Opaliński pomylił się co do liczebności poszczególnych pułków.

Szczepański (100), Piotr Tomicki (100), Hieronim Pigłowski (150) i Stanisław Skrzetuski (100)²⁴, natomiast Franciszka Czarnkowskiego – Aleksander Karchowski (100), Wojciech Albrecht Smogulecki (100), Krzysztof Unrug (100) i Stanisław Dembiński (100, w jego zastępstwie porucznik Stanisław Węgierski) oraz jako porucznik pułkowy Krzysztof Pigłowski, który miał objąć komendę nad chorągwią pułkownika Czarnkowskiego²⁵. Były to dość pokazne siły, podobnie zresztą jak żołd, który naznaczono większy niż w wojskach państwowych. Województwa poznańskie i kaliskie nie były zresztą w tej kwestii wyjątkiem. Województwa bełskie i lubelskie wyznaczyły żołd dla husarii w wymiarze 80 złp, a wołyńskie – 70 złp²⁶. Widać z tego, że sejmikom zależało na przyciągnięciu żołnierzy do służby i wystawieniu jak największych sił w obliczu zagrożenia. Poza tym, co wynika z przedstawionego laudum, Wielkopolanie zastosowali się do zaleceń uniwersału Macieja Łubieńskiego, wystawiając arkebuzerię, husarię i dragonię.

Uwagę sejmiku przedsejmowego z 25 czerwca zaprzętały przede wszystkim kwestie związane z opracowaniem instrukcji na sejm konwokacyjny. Znalazły się w niej postulaty o akceptacji zaciągniętego wojska powiatowego, zwolnienia dóbr Jakuba Rozdrażewskiego od stacji żołnierskich oraz uwolnienie Kiełczewa i Korablewa od stacji pułku jego kuzyna Jacka. W zakresie formowania wojska powiatowego wprowadzono kosmetyczne modyfikacje. Sejmik zgodził się na kuchenne dla rotmistrzów w kwocie 1000 złp. Czas na wyjście dla wojska określono na okres dwóch tygodni po 24 sierpnia. Przesunięto także czas popisu na 27 lipca oraz przydzielono konkretnych komisarzy do każdego pułku: Andrzejowi Grudzińskiemu – komisarzy Władysława Strykowskiego i Mikołaja Szółdrskiego w Gnieźnie, Jakubowi Rozdrażewskiemu – komisarzy Stanisława Watta Proskiego i Krzysztofa Mielżyńskiego w Kaliszu, Franciszkowi Czarnkowskemu – komisarzy Jerzego Kaczkowskiego i Łukasza Gorajskiego w Ujściu i Jackowi Rozdrażewskiemu – komisarzy Łukasza Górskiego i Władysława Rogalińskiego w Kościanie. Pułk obrony domowej Bogusława Leszczyńskiego miał popisać się przed Zygmuntem Twardowskim w Poznaniu²⁷. Komisarze mieli czuwać nad przebiegiem popisów

²⁴ *Popis pułku Jakuba Rozdrażewskiego 28 VII 1648 Kalisz*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 625v–630.

²⁵ *Protestacja Franciszka Czarnkowskiego, Manifestacja Stanisława Dembińskiego*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 630, 786–787.

²⁶ A. Borowiak, *op. cit.*, s. 132–134. Autor napisał, że Wielkopolanie wyznaczyli żołd w wysokości 50 złp na arkebuzerów, w rzeczywistości 50 złp przewidywano na żołnierzy obrony domowej; na tych, którzy wesprzeć mieli wojsko państwowe, wyznaczono 60 złp.

²⁷ *Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 25 VI 1648 r.*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 519–520, B. Czart., 1774, s. 213–214; *Instrukcja sejmikowa na sejm konwokacyjny 1648 r.*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 514–515, 516v–518.

wojskowych i – jak głosiło *laudum* – [...] „zniósłszy się ze sobą *de loco et die popis realiter* chorągwi wszystkich uczynią”²⁸.

Konstytucje sejmu konwokacyjnego z 16 lipca potwierdzały wszystkie decyzje sejmików odnośnie do liczebności wojska powiatowego²⁹. Wybrani przez sejm regimentarze natychmiast wydali uniwersały do żołnierzy, aby poinformować ich, dokąd mieli się udać. Na miejsce koncentracji wybrano obóz między Martynowem a Krasieńcem³⁰. W dniach 27 i 28 lipca trwały popisy pułków powiatowych. Choć *lauda* przewidywały konkretne stany liczebne poszczególnych chorągwi, to w rzeczywistości ich nie osiągnięto. Różny był też stan przygotowania chorągwi. Jedne prezentowały się nadzwyczaj okazale, jak np. arkebuzerska Andrzeja Przyjemskiego czy samego pułkownika Jakuba Rozdrażewskiego, jednak więcej było przypadków niepełnych chorągwi – jak Hieronima Pięłowskiego czy Stanisława Skrzetuskiego albo zmiany charakteru formacji – jak w przypadku Andrzeja Skórzewskiego, która zakwalifikowana została jako chorągiew kozacka. Chorągiew Gabriela Ferdynanda Szczepańskiego popisywała się w ogóle bez dowódcy³¹.

Po Piławcach stan wojska zmienił się drastycznie. Żołnierze potracili ekwipunek, konie, niektórzy oficerowie, jak Aleksander Karchowski życie, a inni dostali się do niewoli – jak Stanisław Skrzetuski³². W wojsku powiatowym z województw poznańskiego i kaliskiego, ale nie tylko, zapanował chaos. Żołnierze rozpierzchli się po kraju, gdzie dokonywali grabieży i licznych nadużyć. Część chorągwi powróciła do domu, w niektórych doszło do buntu z powodu niewypłaconych pieniędzy. Nawet ci rotmistrzowie, którzy pozostali początkowo pod komendą Jeremiego Wiśniowieckiego, nie mogąc doprosić się prowiantu i pieniędzy, zdecydowali się na powrót do Wielkopolski³³. Chorągiew Hieronima Pięłowskiego zo-

²⁸ *Laudum zgromadzenia województw poznańskiego i kaliskiego w Poznaniu w okresie bezkrólewia 8 VI 1648*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 464–469, B. Czart, 1774, s. 210–211.

²⁹ VC, t. 4 (1641–1668), vol. 1 (1641–1658), oprac. S. Grodziski et al., Warszawa 2015, s. 136–140.

³⁰ *Uniwersał regimentarza Dominika Ostrońskiego-Zasławskiego do żołnierzy powiatowych województw poznańskiego i kaliskiego 20 VII 1648 Dubno*, APPoz., Gr. Kal., 273, k. 449–450.

³¹ *Popis pułku Andrzeja Grudzińskiego 27 VII 1648 Gniezno; Popis pułku Jakuba Rozdrażewskiego 28 VII 1648 Kalisz*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 625v–630, 683v–688; J. Dworzaczkowa, *op. cit.*, s. 56–57; A. Borowiak, *op. cit.*, s. 137–139.

³² J. Dworzaczkowa, *op. cit.*, s. 57; 1648 г. конец сентября. – Реяция Д. Заславского сенаторам Реки Посполитой с изложением обстоятелств разгрома полских войск украинским войском под Пилявцами, в: *Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654*, ред. П.П. Гудзенко, А.К. Касименко, С.Д. Пилькевич, Киев 1965, s. 144. Władysław Zasławski-Ostrogski opisał potyczkę pod Piławcami, w trakcie której polegli rotmistrzowie Aleksander Karchowski, Jan Tarnawski, Dłótowski i inni.

³³ *Protestacja Krzysztofa Pięłowskiego; Uniwersał Andrzeja Grudzińskiego do żołnierzy po-*

stała napadnięta przez zrewoltowane chłopstwo we wsi Pławo na terenie województwa sandomierskiego. Z uwagi na konieczność użycia siły do obrony własnej rotmistrz prosił o sporządzenie zapisu z tego zajścia³⁴.

Na sejmie elekcyjnym postanowiono odbudować siły zbrojne. 24 października poszczególne województwa deklarowały siły, które miały wesprzeć armię państwową. Województwa poznańskie i kaliskie postanowiły utrzymać swe pułki w liczbie 2200 żołnierzy³⁵. Senatorowie i elektorzy z województw wielkopolskich wydali uniwersały, jeden do szlachty wielkopolskiej oraz oddzielny do pułkowników, w których zapewniali o wypłacie zaległych pieniędzy w ciągu 2 tygodni. Jednak jako warunek niezbędny podawali konieczność uzupełnienia chorągwi i przejścia pod rozkazy regimentarzy³⁶.

Sytuacja w wojsku powiatowym nie wyglądała zbyt korzystnie. Wciąż nie zdołano opanować chaosu organizacyjnego, jaki wystąpił po klęsce piławieckiej. Potrzebne były decyzje sejmiku, gdyż nie zlikwidowano zagrożenia ze strony wojska zaporoskiego. Niezbędna stała się również gruntowna reorganizacja wielkopolskich sił powiatowych.

LAUDUM SEJMIKU ŚREDZKIEGO Z 17 GRUDNIA 1648 R.

Na sejmiku przedkoronacyjnym w Środzie 17 grudnia zapadły istotne decyzje w kontekście przyszłości wojska powiatowego. Zdecydowano o zachowaniu liczby 2200 żołnierzy, jednak zmieniono ich formułę organizacyjną. Zamiast utrzymywać 4 pułki, postanowiono utworzyć z nich 1 pod dowództwem starosty generalnego jako pułkownika. Miał on składać się z 12 chorągwi arkebuzerskich w sile 1250 koni z rotmistrzami: z dawnego pułku Andrzeja Grudzińskiego – Konstantym Opalińskim (150 arkebuzerów), Andrzejem Skórzewskim (100 arkebuzerów), Wojciechem Jastrzębskim (100 arkebuzerów), Wojciechem Kobierzyckim (100 arkebuzerów), z pułku Jakuba Rozdrażewskiego – Piotrem Tomickim (100 arkebuzerów) i Hieronimem Pięłowskim (100 arkebuzerów), z pułku

---

wiatowych; Manifestacja Andrzeja Skórzewskiego; Protestacja Władysława Kłodzińskiego; Protestacja Aleksandra Roźniatowskiego; Manifestacja Konstantego Opalińskiego, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 727–727v, 736, 765, 771v, 774v–776, 806–808v; Protestacja Andrzeja Głoskoskiego, AP-Poz., Gr. Kal., 273, k. 631–631v.

³⁴ *Atestacja dla chorągwi Hieronima Pięłowskiego, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 763–764.*

³⁵ A. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 3 (1647–1656), oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 130; VC, t. 4, vol. 1, s. 156–157

³⁶ *List senatorów i posłów z sejmu elekcyjnego do szlachty województw poznańskiego i kaliskiego 15 XI 1648 Warszawa, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 747v–749; List senatorów i posłów z sejmu elekcyjnego do Jakuba Rozdrażewskiego, APPoz., Gr. Kal., 273, k. 623–624v.*

Franciszka Czarnkowskiego – Krzysztofem Unrugiem (100 arkebuzerów), Wojciechem Albrechtem Smoguleckim (100 arkebuzerów) i Stanisławem Dembińskim (100 arkebuzerów).

Wśród rotmistrzów pojawiło się kilka nowych nazwisk, jak Wojciech Pięgłowski (100 arkebuzerów), Mikołaj Szczęsny Pogórski (100 arkebuzerów) i Franciszek Mycielski (100 arkebuzerów). Liczebność pułku Jacka Rozdrażewskiego powiększono do 550 dragonów. Nowością okazał się 400-osobowy regiment piechoty pod komendą pułkownika Stanisława Latalskiego. Sejmik postanowił przypowiedzieć służbę żołnierzom na 1 kwartał, ale z deklaracją przedłużenia jej w razie konieczności. Nowi oficerowie dopiero rozpoczynali służbę, a tym, którzy byli pod Piławcami, po prostu ją przedłużono. Żołd zdecydowano się pozostawić na takim samym poziomie, jak poprzednio. W stosunku do pułkownika Latalskiego ustalono rzecz następującą: żołd na pierwszą ćwierć miał wynosić 60 złp, na pozostałe 36 złp. Na swoich stanowiskach pozostawiono również poborców, Stanisława Watta Proskiego i Stanisława Dobrosielskiego, którzy zostali wyznaczeni do zebrania podatku podymnego, uchwalonego na poczet wypłaty środków dla nowego pułku. Aby zachęcić do służby, zdecydowano o wypłacie dodatkowego 1000 złp dla każdego z rotmistrzów, którzy brali udział w kampanii piławieckiej³⁷.

Kwestie stanowisk wojskowych regulował dokument, jaki powstał po zjeździe w Poznaniu z 8 czerwca tego roku. Według jego postanowień przewidziano następujące miejsca stacjonowania: dla rotmistrzów w pułku Andrzeja Grudzińskiego – Drahim, Nakło, Gniezno, Kostrzyń, Powidz, Pobiedziska, Kłęcko, Kcynia, Oborniki, Babimost, Brojce, Kopanica, opactwo oberskie, opactwo wągrowieckie, opactwo trzemeszeńskie, opactwo mogilnickie, opactwo koronowskie, starostwo rogozińskie, wsie kanoników gnieźnieńskich, wsie ojców jezuitów poznańskich oprócz Kiełczewa, wsie biskupstwa poznańskiego, Środa, Grabowa, Ulejno, klucz bniński, klucz kamiński; dla pułku Jakuba Rozdrażewskiego – starostwo kaliskie, konińskie, pyzdrowskie, wsie kaliskie, opactwo lędzkie, klucz opatowski, wsie jezuitów kaliskich, wsie zakonników kaliskich, probostwo św. Mikołaja, Kościelna Wieś, wsie klasztoru ołobockiego, wsie probostwa chockiego, starostwo odolanowskie, starostwo stawiszyńskie, klucz krobowski, wsie kanoniczne przy Kaliszu, Skalmierzyce oraz dla pułku Franciszka Czarnkowskiego – starostwo międzryzeczkie, opactwo paradyskie, opactwo bledziewskie, klucz pczewski, Ujście, Międzyrzecz z przyległościami³⁸. Niektórym oddziałom jednak zmieniono miejsca stacjonowania. Tak było w przypadku

³⁷ *Laudum sejmiku przedkoronacyjnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 17 XII 1648*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 801–803v, B. Czart., 1774, s. 215–217.

³⁸ *Postanowienie stacji i miejsc stacjonowania żołnierzom*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 469v–471.

Tabela 2. Pułk Bogusława Leszczyńskiego według laudum sejmiku w Środzie z 17 grudnia 1648 r.

Oficer	Liczebność
płk gen. Bogusław Leszczyński	nadzór nad oddziałem
płk Jacek Rozdrażewski	550 dragonów
płk Stanisław Latański	400 piechoty cudzoziemskiej
Konstanty Opaliński	150 arkebuzerów
Andrzej Skórzewski	100 arkebuzerów
Wojciech Jastrzębski	100 arkebuzerów
Wojciech Kobierzycki	100 arkebuzerów
Piotr Tomicki	100 arkebuzerów
Krzysztof Unrug	100 arkebuzerów
Wojciech Albrecht Smogulecki	100 arkebuzerów
Stanisław Dembiński	100 arkebuzerów
Wojciech Pięłowski	100 arkebuzerów
Hieronim Pięłowski	100 arkebuzerów
Franciszek Mycielski	100 arkebuzerów
Mikołaj Szczęsny Pogórski	100 arkebuzerów

Źródło: B. Czart., rkps 1774, s. 215–216.

Hieronima Pięłowskiego, któremu wyznaczono leże w opactwie paradyjskim oraz w miasteczku KłECKO i wsiach do niego należących³⁹. Zmiana nastąpiła również w przypadku pułku dragońskiego Jacka Rozdrażewskiego, któremu naznaczono starostwo wschowskie z wsiami miejskimi, starostwo kościańskie z wsiami miejskimi, Modrze, Mosinę, opactwo lubińskie, klucz wielichowski i klucz bukowski⁴⁰. Stanowiska dla Stanisława Latańskiego oraz informacje na temat dalszych działań znalazły się w liście przypowiednim pułkownika generalnego (tak tytułuje się w uniwersałach Leszczyński) Bogusława Leszczyńskiego dla Stanisława Latańskiego oraz w uniwersale Leszczyńskiego do podległych mu żołnierzy powiatowych. Według treści tych dokumentów popis miał się odbyć 12 stycznia przed komisarzem Chryzostosem Jaskólskim. Wszystkie pozostałe ważne elementy, takie jak żołąd czy stacje, miały zostać po staremu, chyba że sejmik zdecydowałby

³⁹ *Postanowienie miejsc stacjonowania dla chorągwi Hieronima Pięłowskiego*, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 9.

⁴⁰ *Postanowienie miejsc stacjonowania dla pułku Jacka Rozdrażewskiego*, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 212–213v.

inaczej. Natomiast w bardzo surowym tonie Leszczyński upomniął żołnierzy w kwestii dyscypliny wojskowej i zabronił im dokonywania jakichkolwiek nadużyć. Pułk piechoty Latalskiego miał stacjonować w starostwie waleckim, ze wszystkimi wsiami i samym miasteczkiem⁴¹.

Tymczasem chorągwie, którym przedłużono służbę w ramach wojsk powiatowych, zmagaly się z licznymi oskarżeniami o dopuszczanie się nadużyć⁴². Sprawę tę podejmowano na sejmie koronacyjnym 17 stycznia 1649 r. Prymas oraz wojewodowie bardzo krytycznie wypowiedzieli się o powiatowych, których dyscyplina, najdelikatniej rzecz ujmując, pozostawała pod znakiem zapytania. Prymas stwierdził, że wojsko stanowi uciążenie dla poddanych, postępując względem nich gorzej niż nieprzyjaciel. Wśród senatorów pobrzmiwały głosy domagające się zmniejszenia żołdu dla powiatowych i zwiększenia go dla kwarcianych, a nawet rozwiązania chorągwi powiatowych bądź połączenia ich z kwarcianymi. Postawa posłów wielkopolskich, którzy trwali przy swoich zaciągach, była jednak niezwykle stanowcza. Sejmik w instrukcjach wyrażał zgodę jedynie na zaciągi powiatowe, odrzucając inne warianty. Co do grabieży ludności, broniono się tym, iż rodzaj zaciągu nie ma na to wpływu i po prostu leży to w naturze żołnierskiej. Król jednak miał swoje plany względem żołnierzy i za pomocą kompromisu próbował wyjednać wśród województw zgodę na włączenie powiatowych w skład wojska państwowego. Ostatecznie w wyniku kompromisu, którego jednym z architektów był Bogusław Leszczyński, zdecydowano o włączeniu na 1 kwartał w skład wojska państwowego żołnierzy zaciągniętych przez województwa poznańskie i kaliskie⁴³.

Jeśli chodzi zaś o zniszczenia na terytorium obu województw, najbardziej dotknięte zostały dobra arcybiskupa gnieźnieńskiego, szczególnie Lisków i Zychów oraz klasztor w Ołoboku⁴⁴. Książę Jeremi Wiśniowiecki surowo zakazał stacjonowania w jakichkolwiek dobrach należących do

---

⁴¹ *List przypowiedni pułkownika generalnego Bogusława Leszczyńskiego dla Stanisława Latalskiego 20 XII 1648 Środa; Uniwersał pułkownika generalnego Bogusława Leszczyńskiego do żołnierzy powiatowych województw poznańskiego i kaliskiego 24 XII 1648 Środa*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 814–814v, 817–818.

⁴² *Rejestr szkód w województwie kaliskim, dokonany przez żołnierzy w służbie Rzeczypospolitej*, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 96v–107. Szkody w Liskowie i Zychowie – Andrzeja Skórczewskiego, Stanisława Skrzetuskiego i Marcina Krzywańskiego, w Kochanowie i Pawłodzku – Piotra Tomickiego, w Tajanowie, Lubomierzu i w PawłóWKu – pułku Jacka Rozdrażewskiego.

⁴³ S. Ochmann, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985, s. 117–121, 177, 180–181, 204–205.

⁴⁴ *Protestacja księdza Stanisława Bałujewskiego*, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 41v–42. Stanisław Bałujewski oraz Maksymilian Pruszkowski imieniem księdza Piotra Starczewskiego skarżyli się na rotmistrza Andrzeja Skórczewskiego o nielegalne wybieranie stacji wbrew postanowieniom konfederacji generalnej i uniwersałom Bogusława Leszczyńskiego.

arcybiskupa. Szczególną opieką otoczył klasztor ołobocki. Uwolnił go od stacji żołnierskich i zapowiedział surowe kary wobec tych, którzy nie będą przestrzegać tego postanowienia⁴⁵. W podobnym tonie swoje uniwersały słał Bogusław Leszczyński, a nawet sam król⁴⁶.

MIĘDZY ZACIĄGIEM SAMORZĄDOWYM A PAŃSTWOWYM. SKŁAD PUŁKU BOGUSŁAWA LESZCZYŃSKIEGO W TRZECIM KWARTALE 1649 R.

Andrzeja Skórzewskiego, odpowiedzialnego za zniszczenia w dobrach arcybiskupa, nie spotykamy osobiście wśród rotmistrzów biorących udział w obronie Zbaraża. Warto też nadmienić, że trzeci kwartał (od lipca do września) był okresem przejścia powiatowych wielkopolskich z zaciągu samorządowego na państwowy. Przyjrzyjmy się zatem temu, jak wyglądały siły, które realnie wzięły udział w obronie forticy Wiśniowieckiego. Oprócz wspomnianego Skórzewskiego, również Piotr Tomicki i Stanisław Dembiński nie brali osobiście udziału w obronie zamku zbarskiego. Zresztą Dembiński po raz kolejny był nieobecny, z uwagi na to że został „chorobą od Pana Boga nawiedzony”⁴⁷. W obozie pod Piławcami również go nie było, o czym mogliśmy się dowiedzieć z przytaczanej już wcześniej manifestacji. Mimo absencji rotmistrzów, ich chorągwie wzięły udział w obronie zamku, a na ich czele stanęli wyznaczeni porucznicy⁴⁸. W *Materiałach do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655* Jana Wimmera, podających stany liczbowe chorągwi arkebuzerskich służących w trzecim kwartale, figuruje Stanisław Pogórski. Otóż w rzeczywistości w kampanii uczestniczył Mikołaj Szczęsny Pogórski, który otrzymał list przypowiedni od króla na 100-konną chorągiew arkebuzerską⁴⁹. Pojawia się również Władysław Jan Kłodziński jako rotmistrz

⁴⁵ *Uniwersał księcia Jeremiego Wiśniowieckiego do żołnierzy powiatowych województw poznańskiego i kaliskiego* 23 I 1649 Kraków, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 40.

⁴⁶ *Uniwersał JKM do żołnierzy powiatowych województw wielkopolskich* 12 II 1649 Warszawa; *Uniwersał pułkownika generalnego Bogusława Leszczyńskiego do żołnierzy powiatowych województw poznańskiego i kaliskiego* 20 XII 1648 Środa, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 68, 94.

⁴⁷ Manifestacja Stanisława Dembińskiego, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 630.

⁴⁸ *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Stanisława Dembińskiego*; *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Andrzeja Skórzewskiego*; *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Piotra Tomickiego*, APPoz., Komisja Skarbowa Poznańska [dalej: KSP], sygn. 1, k. 8–8v, 12v, 21–22. Za Dembińskiego porucznik Stanisław Węgierski, za Skórzewskiego porucznik Walerian Podleski, za Tomickiego porucznik Waclaw Stawski.

⁴⁹ *List przypowiedni dla Mikołaja Szczęsnego Pogórskiego* 14 V 1649 Warszawa, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 946v–947; *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Mikołaja Szczęsnego Pogórskiego*, APPoz., KSP, 1, k. 16.

100-konnej chorągwi, którego nazwiska nie uwzględniało *laudum*⁵⁰ oraz Konstanty Opaliński. Opalińskiego nie było w ogóle podczas oblężenia, a Kłodziński, jako porucznik chorągwi pułkowniczej Bogusława Leszczyńskiego, walczył na czele 150 arkebuzerów⁵¹. Zamiast wzmiankowanego w uchwale Wojciecha Pięłowskiego, który z racji bycia osobą duchowną, niezwiązaną w żaden sposób z wojskiem⁵², nie mógł dowodzić chorągwią, pojawia się Krzysztof Pięłowski. Pozostali, jak Franciszek Mycielski, Wojciech Kobierzycki, Hieronim Pięłowski, Krzysztof Unrug, Wojciech Albrecht Smogulecki i Wojciech Jastrzębski, znaleźli się pod Zbarazem. W przypadku Unruga i Smoguleckiego zmienił się charakter formacji wojskowych, bo zamiast wyznaczonych arkebuzerów, Unrug przyprowadził rajtarów, a Smogulecki dragonów⁵³. Nie koresponduje to dokładnie ani z założeniami *laudum*, ani z przedstawionymi przez J. Wimmera danymi, część jednak się zgadza⁵⁴. Wśród załogi zbaraskiej znalazł się tam również pułk Jacka Rozdrażewskiego. Jego podpułkownikiem został Andrzej Reizer, a kapitanami Jakub Lemka, Jakub Bodke i Salomon Kindler⁵⁵. W dniach od 20 do 24 marca odbywała się pod Kaliszem lustracja pułku piechoty Stanisława Latańskiego. Komisarzem do przeprowadzenia popisu z ramienia władzy królewskiej został Hieronim Dunin ze Skrzynna, wojski opoczyński oraz dwóch komisarzy lokalnych w osobach Władysława Leszczyńskiego i Marcina Napruszewskiego. Uczestnictwo komisarza z zewnątrz potwierdzałoby plany włączenia pułku Latańskiego do wojska państwowego. Skład tego oddziału według przeprowadzonego popisu przedstawiał się następująco: 200 piechurów osobiście poprowadzić miał

⁵⁰ Władysław Jan Kłodziński był porucznikiem chorągwi Konstantego Opalińskiego w trakcie wyprawy pod Piławce. Zob. *Protestacja Władysława Kłodzińskiego*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 727–727v.

⁵¹ *Asygnacja skarbowa dla chorągwi pułkowniczej Bogusława Leszczyńskiego*, APPoz., KSP, 1, k. 6.

⁵² W. Dworzaczek, *Pięłowski Wojciech*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 26, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 206–207.

⁵³ *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Jastrzębskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Krzysztofa Pięłowskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Hieronima Pięłowskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Franciszka Mycielskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Kobierzyckiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Krzysztofa Unruga; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Albrechta Smoguleckiego*, KSP, 1, k. 7, 9–11v, 14v, 18–19v.

⁵⁴ J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1960, 5, s. 490; idem, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, wyd. 2, Oświęcim 2013, s. 48, 67.

⁵⁵ *Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Jakuba Lemka; Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Jakuba Bodke; Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Salomona Kindlera; Asygnacja skarbowa dla regimentu pułkownika Jacka Rozdrażewskiego; Asygnacja skarbowa dla regimentu podpułkownika Andrzeja Reizera*, KSP, 1, k. 26–28, 29v, 31v, 36v.

Stanisław Latalski, 100 wybrany przez niego major oraz 100 kapitan Zenoman. Dodatkowo przydano mu 50 piechurów pod dowództwem kapitana Eremańskiego. Żołnierze piechoty tej mieli być „trybem cudzoziemskim ćwiczone [...] w barwie porządnej błękitnej z bębniami i muszkietami dobrymi swymi i dobrym porządkiem piechoty”. Pułk ten wydzielono ze zgrupowania Bogusława Leszczyńskiego i oddelegowano jako wsparcie dla załogi Kamieńca Podolskiego⁵⁶.

Istotną kwestię stanowi pytanie, czy na dowódców sejmik powoływał jedynie zasłużonych urzędników, czy skorzystał z usług zawodowych wojskowych. W przypadku Leszczyńskiego, o angażu zdecydowała z całą pewnością jego funkcja starosty generalnego, którego często powoływano na pułkownika zaciągów wielkopolskich. Sam starosta, choć był osobą niewątpliwie dobrze wykształconą i szanowaną w prowincji wielkopolskiej, nie posiadał większego doświadczenia wojskowego, jakkolwiek kilkakrotnie wcześniej sejmik wyznaczał go na dowódcę swojego wojska⁵⁷. Z kolei Jacek Rozdrażewski był dowódcą doświadczonym, który umiejętności wojskowych nabywał w wojskach cesarskich w latach 1633–1639⁵⁸. O wcześniejszej służbie wojskowej Stanisława Latalskiego nie wiemy nic, jednakże w liście przypowiednim starosta generalny scharakteryzował go jako „w dziele rycerskim bardzo doświadczonego”⁵⁹. W przypadku pozostałych rotmistrzów dysponujemy znikomą wiedzą o ich doświadczeniu wojskowym. Dla przykładu, Hieronim i Krzysztof Pięłowscy dopiero rozpoczynali służbę w armii⁶⁰. Na kampanię piławiecką Hieronim przyprowadził dobrze wyekwipowany i opatrzony oddział arkebuzerów, z chorągwią o czerwonym polu z białym krzyżem, o białych brzegach i z żółtą kitajką, dobrze zaopatrzoną w strzelby i inną broń palną. Piotr Tomicki, który również uczestniczył w popisie razem z H. Pięłowskim, dysponował chorągwią czerwona damaszkową z krzyżem białym⁶¹.

⁵⁶ *Lustracja wojskowa pułku Stanisława Latalskiego 20 III 1649 Krzemieniec*, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 455–455v; *Atestacja komisarzy Władysława Leszczyńskiego i Marcina Napruszewskiego*, APPoz., Gr. Kal., 274, k. 185–185v.

⁵⁷ W. Dworzaczek, *Leszczyński Bogusław*, w: PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 107–108.

⁵⁸ M. Nagielski, *Rozdrażewski Jacek*, w: PSB, t. 32, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991, s. 366.

⁵⁹ J. Dworzaczek, *op. cit.*, s. 57.

⁶⁰ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, Warszawa 1916, s. 369.

⁶¹ Zob. *Popis pułku Jakuba Rozdrażewskiego 28 VII 1648 Kalisz*, APPoz., Gr. Pozn., 693, k. 628–628v.

UDZIAŁ PUŁKU BOGUSŁAWA LESZCZYŃSKIEGO W OBRONIE ZBARAŻA

Wojska wielkopolskie po dotarciu do Zbaraża zostały przydzielone do zgrupowań, których zadaniem była ochrona właściwych części fortyfikacji. 9 lipca wysłano Hieronima Pigłowskiego wraz ze Stanisławem Sierakowskim na podjazd pod wrogie siły w stronę Czołhańskiego Kamienia. Podjazd miał rozpoznać liczebność nieprzyjaciół w pobliżu zamku. W jego trakcie doszło do starcia z jazdą tatarską, w wyniku czego Pigłowski i Sierakowski utracili 60 ludzi z czeladzi, natomiast zabili 18 Tatarów, „zostawiwszy tedy po sobie dobrego języka, nam trzech przyprowadzili”⁶².

Jacek Rozdrażewski na czele swoich dragonów znalazł się w zgrupowaniu regimentarza Andrzeja Firleja, gdzie wraz z piechotą Krzysztofa Przyjemskiego miał bronić północno-wschodniej części obozu⁶³. Dokładnie rzecz ujmując, jego siły miały obsadzić miejsce nieopodal Czarnego Szlaku pomiędzy Nowym Zbarażem a Stawem Bazarzynieckim. Już na samym początku oblężenia, 13 lipca, doszło do niebezpiecznej sytuacji na odcinku, którego mieli pilnować Przyjemski z Rozdrażewskim. Piechota kozacka pod dowództwem pułkownika hadziackiego Kondrata Burlaja, próbowała wdrzeć się na wał broniony przez piechotę cudzoziemską Przyjemskiego i piechotę węgierską. Zaskakujące uderzenie spowodowało panikę wśród piechoty węgierskiej, która rozpoczęła chaotyczny odwrót. Sytuację uratował Przyjemski, który przeszył szpadą chorążego węgierskiego, wstrzymał odwrót i posiłkując regiment węgierski własną piechotą, odparł Burlaja za wały obronne. Na wycofującego się pułkownika hadziackiego natarła dragonia Rozdrażewskiego oraz posiłkująca ją jazda polska, co doprowadziło do osaczenia, a następnie zniszczenia oddziału atamana kozackiego⁶⁴. Tego samego dnia zwycięską walkę stoczyło inne zgrupowanie. Oddział złożony z chorągwi Jana Kazimierza dowodzonej przez porucznika Konstantego Kłobukowskiego, chorągwi Bogusława Leszczyńskiego dowodzonej przez porucznika Władysława

⁶² 1649 г. июля 9 – августа 26. – *Дневник польских войск, осажденных украинской армией в Збараже*, w: *Документи об освободительной*, s. 250; *Akta Anni 1649 pod Zbarażem Nowym albo raczej diariusz w miesiącu lipcu za regimentu jm. pana Andrzeja z Dąmbrowice Firleja kasztelana natenczas bełskiego, jm. pana Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego kasztelana kamienieckiego, jm. pana Mikołaja Ostroroga podczaszego koronnego*, w: *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i Mieczem” (1648–1651)*, oprac. M. Nagielski, Warszawa 1999, s. 136; *Dyariusz obszerny oblężenia Zbaraża*, w: J. Michałowski, *Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga Pamiętnicza*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1864, s. 448.

⁶³ K. Śledziński, *Zbaraż 1649*, Warszawa 2005, s. 69.

⁶⁴ M. Nagielski, *Rozdrażewski Jacek*, s. 367; K. Śledziński, *Zbaraż 1649*, s. 117–118.

Jana Kłodzińskiego i arkebuzerów Krzysztofa Pięłowskiego rozbił zgrupowanie kozackie i zepchnął jego żołnierzy w stronę niedaleko leżącego stawu, gdzie potopiło się sporo Kozaków⁶⁵.

Nie zawsze jednak chorągwiom wielkopolskim towarzyszyły sukcesy. W nocy z 19 na 20 sierpnia skrupulatnie szykowany atak na pozycje kozackie został przerwany z powodu zdrady 2 dragonów z regimentu Rozdrażewskiego, którzy informację o planowanym wypadzie przedstawili dowództwu kozackiemu⁶⁶.

Samego pułkownika Bogusława Leszczyńskiego nie było w oblężonym zamku. Znajdował się on przy królu. W źródłach wspomniana jest chorągiew Bogusława Leszczyńskiego, znajdująca się wśród załogi zamku zbaraskiego. M. Nagielski uważa, że mogła to być 300-konna chorągiew arkebuzerska⁶⁷. Wydaje się to jednak niemożliwe ze względu na to, iż wspomniany 300-osobowy oddział miał służyć do ochrony granic województw wielkopolskich i bezwzględnie zakazano mu przekraczania tych granic. Laudum zjazdu w Poznaniu z 8 czerwca nie pozostawiało w tej materii żadnych wątpliwości. Poza tym, jeden z rotmistrzów obrony domowej, Stanisław Rucki, w swojej manifestacji oświadczył, że po odsłuszeniu 1 kwartału chorągwie obrony domowej zostały zwinięte⁶⁸. Jak już wcześniej wspomniano, była to 150-konna chorągiew arkebuzerska pod dowództwem Władysława Kłodzińskiego. Zauważył to Włodzimierz Dworzaczek w biografii Bogusława Leszczyńskiego. Starosta generalny dowodził 2 chorągwiami, z których jedną wysłał do oblężonego Zbaraża, a drugą, prywatną, pozostawił przy sobie⁶⁹. W trakcie przemarszu pod Zborów stał na czele tej drugiej – 50-konnej dragońskiej⁷⁰. Podczas negocjacji z chanem tatarskim był brany pod uwagę jako zakładnik, jednak w związku z obowiązkami, jakie pełnił na dworze królewskim oraz w prowincji wielkopolskiej zakładnikiem został Zygmunt Denhoff⁷¹. W wyniku negocjacji z siłami tatarskimi zawarto porozumienie, które kończyło dwumiesięczne oblężenie. Żołnierze powiatowi planowali powrót do domu, choć niektórzy spośród nich wyrazili ochotę na przejście do chorągwi będących na żołdzie państwowym. O taką możliwość poprosili Bartłomiej

⁶⁵ *Akta Anni 1649 pod Zbarażem*, s. 138; *Dyariusz obszerny*, s. 449–450.

⁶⁶ *Akta Anni 1649 pod Zbarażem*, s. 158; *Dyariusz obszerny*, s. 466.

⁶⁷ *Akta Anni 1649 pod Zbarażem*, s. 138–163. Zob. przypis 12.

⁶⁸ *Manifestacja chorągwi Stanisława Ruckiego 24 IX 1648*, APPoz., Gr. Kal., 273, k. 540v.

⁶⁹ W. Dworzaczek, *Leszczyński Bogusław*, s. 108.

⁷⁰ *Komput ludzi pod Zborowem (1649)*, w: *Relacje wojenne*, s. 329; L. Frańś, *Bitwa pod Zborowem w r. 1649*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, 46, s. 355.

⁷¹ *Diariusz Ekspedycyjej Zborowskiej*, w: *Relacje wojenne*, s. 202.

Brocki i Jan Kaczkowski⁷². Po wyjściu ze Zbaraża wojska z Wielkopolski znalazły się we Lwowie. Tam wyznaczono nowe miejsca stacjonowania dla wojska, tak aby po powrocie nie było żadnych problemów natury logistycznej⁷³.

PO ZAKOŃCZONEJ KAMPANII

Po zawarciu rozejmu i zakończeniu kampanii król wyznaczył termin sejmu na 22 listopada, natomiast sejmików ziemskich na 11 października⁷⁴. Laudum sejmiku w Środzie 11 października dotyczyło głównie kwestii związanych z podatkami na zapłatę wojsku powiatowemu i kwarcianemu. Wprowadzono ratalny system wybierania podatków, kiedy to w dwóch okresach wybrać miano zaległe pieniądze, które następnie miały trafić do ratusza poznańskiego w celu należytego ich rozdyspono-

⁷² *Atestacja regimentarza Andrzeja Firleja dla Bartłomieja Brockiego 6 IX 1649 Lwów, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 808–808v.*

⁷³ *Postanowienie stacji i miejsc stacjonowania żołnierzom 7 IX 1649 Lwów, APPoz., Księgi grodzkie gnieźnieńskie, 140, k. 140–141.* Wyznaczono następujące miejsca: dla chorągwi Bogusława Leszczyńskiego – Kalisz z wsiami miejskimi, duchownymi i kościołami kaliskimi, Kościelna Wieś, Skalmierzyce, opactwo lendzkie, wsie panny Kseni Głogowskiej, starostwo stawiszynskie, klucz opatowski; dla chorągwi Wojciecha Jastrzębskiego – Gniezno ze wszystkimi wsiami księży kanoników, probostwo Krzywa Góra, wsie mniszek gnieźnieńskich, opactwo wągrowieckie, Mieściska, Pobiedziska, Kamieniec, Kłeco z wsiami JMP Reja, królewszczyzna Gembickich, Odrowąż, Malenin; dla chorągwi Stanisława Dembińskiego – Skwierzyna i oboje Murzynowa, opactwo bledzewskie, klucz tczewski, Środka, Waliszewo; dla chorągwi Mikołaja Pogórskiego – starostwo nakielskie, Kcynia, klucz kamieński, klucz zniński, wsie opactwa koronowskiego w powiecie nakielskim; dla chorągwi Krzysztofa Piłgowskiego – starostwo waleckie, z lubiańską dużą i wszystkimi wsiami do Wałcza należącymi, starostwo rogozińskie, Oborniki i wsie do Owisk należące; dla chorągwi Hieronima Piłgowskiego – starostwo drahimskie, starostwo śremskie, klucz krobski, klucz dolski; dla chorągwi Wojciecha Kobierzyckiego – opactwo trzemeszeńskie, mogilnickie, wsie kapituły poznańskiej, klucz winnogórski; dla chorągwi Franciszka Mycielskiego – starostwo międzryckie (oprócz Skwierzyny i obojga Murzynowa), opactwo paradyskie, Trzebień, Święty Wojciech, komandorstwo poznańskie; dla chorągwi Andrzeja Skórzewskiego – starostwo krobskie, starostwo koryskie, Powidz, Ślesin, starostwo odolanowskie; dla chorągwi Piotra Tomickiego – starostwo pyzdrowskie, wsie królewskie JMP Noskowskiego, probostwo chockie, klucz słupski, wsie blizanowskie, klucz ciężyński dla rezydentów księdza biskupa; dla chorągwi Krzysztofa Unruga – starostwo ujskie i pilskie, Środa, Kostrzyń, Mosina i wsie Adama Mielżyńskiego, królewskie; dla chorągwi Wojciecha Albrechta Smoguleckiego – opactwo przemęckie, opactwo oborskie; dla pułku Jacka Rozdrażewskiego – starostwo wschowskie z wsiami miejskimi, starostwo kościańskie z wsiami miejskimi, opactwo lubińskie, klucz bukowski, klucz wielichowski, Mozdrze, starostwo babimojskie i kopanickie.

⁷⁴ *Uniwersał JKM do szlachty województw poznańskiego i kaliskiego 3 IX 1649 Lwów, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 662–662v.*

wania⁷⁵. W instrukcjach sejmikowych zawarto podziękowania żołnierzom za kampanię wojskową oraz regimentarzom Firlejowi, Lanckorońskiemu i Koniecpolskiemu, a także księciu Wiśniowieckiemu. Posłowie mieli oponować przeciwko wypłacaniu z pieniędzy wojewódzkich upominków dla Tatarów, dalszemu utrzymywaniu chorągwi suplementowych, a także usprawiedliwić absencję pospolitego ruszenia z województw poznańskiego i kaliskiego na wyprawie mającej stanowić wsparcie dla obłązonego Zbaraża. Mieli również opomnieć się o zapłatę dla wojska⁷⁶.

Na sejmie po raz kolejny obrady prowadził Bogusław Leszczyński. Dyskutowano o kwestiach związanych z zapłatą wojsku kwarcianemu i o tym, że nikogo nie będą obejmowały żadne zwolnienia w tym zakresie. Mówiono również o prawie stacji dla żołnierzy i ustalono je w wysokości 6 złp z łanu. Do zapłaty wojsku wyznaczono komisję wojskową, w skład której z terenu województw wielkopolskich weszli Władysław Leszczyński, Andrzej Twardowski, Andrzej Przyjemski i kilku innych posłów. Sejm przychylił się również do postulatu o uwolnieniu dóbr biskupa Szołdrskiego – Kielczewa i Korablewa – od ciężarów stacji żołnierskich. Jako powód podawano fakt, że stanowiły one źródło fundacji szkolnej dla młodzieży szlacheckiej. Najważniejsze jednak kwestie dotyczyły wypłaty żołdu wojskom powiatowym. Wyliczenie pieniędzy okazało się dość problematyczne z uwagi na różne stawki żołdu wśród wojsk powiatowych, okres służby na żołdzie kwarcianym oraz brak rachunków i dokumentów skarbowych, a także liczne fałszerstwa dokonywane przez samych żołnierzy i oficerów. W obliczu takiego zamieszania posłowie z Wielkopolski domagali się koekwacji podatków. Według ich postulatów żołnierze mieli zostać opłaceni według stawki kwarcianej, a inne województwa zrównać się z województwami poznańskim i kaliskim w obciążeniu podatkowym. Ostatecznie przyjęto zasady koekwacji przedłożone przez Wielkopolan. Jako podstawę do wyliczenia żołdu uznano stawki kwarciane, a pieniądze miały pochodzić z 14 poborów podymnych zaaprobowanych w okresie od czerwca 1648 r. do stycznia 1650 r. Za okres pierwszych 2 kwartałów dla pułków pod Piławcami – dla arkebuzerów miano wypłacić 139 400 złp, a dla dragonów Jacka Rozdrażewskiego 36 600 złp. Za okres 1 roku dla chorągwi wchodzących w skład pułku Bogusława Leszczyńskiego zdecydowano się wypłacić 205 000 złp, dla dragonów Rozdrażewskiego 72 900 złp, a dla pułku piechoty Latańskiego 52 800 złp. W zakresie podat-

⁷⁵ *Laudum sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 11 XI 1649*, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 792–792v, B. Czart., 1774, s. 223.

⁷⁶ *Instrukcja sejmikowa na sejm walny 22 listopada 1649 r.*, APPoz., Gr. Pozn., 694, k. 787–791v.

ków województwa zgodziły się na 12 poborów łanowych. Co do wojska powiatowego konstytucje pozostawiły w gestii sejmików lokalnych decyzyję o ich rozpuszczeniu bądź zaciągnięciu nowych⁷⁷.

Tabela 3. Liczebność chorągwi i regimentów przed i po oblężeniu Zbaraża według dokumentów przedstawionych na Komisji Skarbowej Poznańskiej w 1650 r.

Chorągiew/Regiment	Przed	Po
Bogusław Leszczyński/Władysław Kłodziński	150 arkebuzerów	127 arkebuzerów
Wojciech Jastrzębski	100 arkebuzerów	73 arkebuzerów
Stanisław Dembiński/Stanisław Węgierski	100 arkebuzerów	92 arkebuzerów
Krzysztof Pigłowski	100 arkebuzerów	82 arkebuzerów
Hieronim Pigłowski	100 arkebuzerów	74 arkebuzerów
Franciszek Mycielski	100 arkebuzerów	87 arkebuzerów
Andrzej Skórzewski/Walerian Podleski	97 arkebuzerów	79 arkebuzerów
Wojciech Kobierzycki	98 arkebuzerów	81 arkebuzerów
Mikołaj Pogórski	100 arkebuzerów	88 arkebuzerów
Krzysztof Unrug	100 rajtarów	84 rajtarów
Wojciech Smogulecki	100 dragonów	90 dragonów
Piotr Tomicki/Wacław Stawski	76 arkebuzerów	68 arkebuzerów
Jacek Rozdrażewski	92 dragonów	–
Andrzej Reizer	80 dragonów	–
Jakub Lemka	148 dragonów	–
Jakub Bodke	126 dragonów	–
Salomon Kindler	104 dragonów	–

Źródło: APPoz., KSP, 1, k. 6–11v, 12v, 14v, 16, 18–19v, 21–22, 26–28, 29v, 31v, 36v, 75–86v.

Sejmik relacyjny z 26 stycznia 1650 r. przekazał podziękowanie pułkownikowi generalnemu Bogusławowi Leszczyńskiemu, Jackowi Rozdrażewskiemu i innym oficerom za „krwawe zasługi” i odwagę na polu bitwy. Nagrody i żołd miały być wypłacone z końcem stycznia, jednak zadecydowano, że wypłaci się im pieniądze za 3 kwartały faktycznej służby dla sejmiku. Dodatkowa nagroda w postaci zwolnień dóbr z powinności podatkowych miała przypaść Rozdrażewskiemu za szczególne zasługi w obronie Zbaraża i rany, które odniósł podczas oblężenia. Poruszono również bardzo trudny temat braku żołnierskiej dyscypliny. Do rozliczenia sprawy nadużyć powołano specjalną komisję, która miała

⁷⁷ VC, t. 4, vol. 1, s. 187–192, 201–202, 209; Ł. Częścik, *Sejm warszawski w 1649/50 r.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 77–81, 132–133.

rozpatrywać liczne protestacje. Komisja ta miała się składać z komisarzy: Krzysztofa Opalińskiego, Jana Leszczyńskiego, Piotra Opalińskiego, Andrzeja Grudzińskiego, Jana Szlichtynka i Zygmunta Twardowskiego, dawnych pułkowników i rotmistrzów – Franciszka Czarnkowskiego, Jakuba Rozdrażewskiego, Przecława Leszczyńskiego, Chryzostoma Jaskólskiego oraz Jana Daleszyńskiego, Łukasza Orzelskiego, Chryzostoma Mycielskiego, Aleksandra Kostkę, Andrzeja Twardowskiego i innych. Komisarze ci mieli przeprowadzić rewizję i likwidację chorągwi w Poznaniu⁷⁸.

Komisja rozpoczęła pracę z końcem miesiąca – 31 stycznia 1650 r. Z 6 szafarzy i 27 komisarzy stawiło się na niej 2 szafarzy i 8 komisarzy. W skład komisji weszły następujące osoby: Franciszek Czarnkowski, Jan Daleszyński, Zygmunt Twardowski, Maciej Pięłowski, Aleksander Twardowski, Zygmunt Żelendzki, Stanisław Smorzewski, Stanisław Skórzewski, Andrzej Karol Grudziński, Jerzy Kaczkowski, Jan Tański. Ten ostatni objął dodatkowo funkcję pisarza⁷⁹. Sprawy, które stanęły przed komisją były różnego typu. Najważniejsze dotyczyły kwestii policzenia chorągwi i regimentów, a następnie wypłaty im żołdu. Jednostki taktyczne przeliczano zarówno przed wejściem do twierdzy zbaraskiej, jak i po skończeniu oblężenia. W przypadku niektórych chorągwi dokonano również popisów, by stwierdzić którzy żołnierze uciekli spod chorągwi, którzy zginęli, a którzy przeszli do innych zgrupowań i np. nadal służą w wojsku⁸⁰. Najwięcej, bo aż 24 osoby uciekły z chorągwi Piotra Tomickiego.

⁷⁸ *Laudum sejmiku posejmowego szlachty województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 26 I 1650*, APPoz., Gr. Kal., 275, k. 97–100, B. Czart 1774, s. 224–226.

⁷⁹ *Przysięgi członków Komisji Skarbowej Poznańskiej*, KSP, 1, k. 2–3; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 35.

⁸⁰ *Asygnacja skarbowa dla chorągwi Stanisława Dembińskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Andrzeja Skórzewskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Piotra Tomickiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Mikołaja Szczęsnego Pogórskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi pułkowniczej Bogusława Leszczyńskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Jastrzębskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Krzysztofa Pięłowskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Hieronima Pięłowskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Franciszka Mycielskiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Kobierzyckiego; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Krzysztofa Unruga; Asygnacja skarbowa dla chorągwi Wojciecha Albrechta Smoguleckiego*, KSP, 1, k. 6–11v, 12v, 14v, 16, 18–19v, 21–22; *Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Jakuba Lemka; Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Jakuba Bodke; Asygnacja skarbowa dla regimentu kapitana Salomona Kindlera; Asygnacja skarbowa dla regimentu pułkownika Jacka Rozdrażewskiego; Asygnacja skarbowa dla regimentu podpułkownika Andrzeja Reizera*, KSP, 1, k. 26–28, 29v, 31v, 36v; *Popis chorągwi Bogusława Leszczyńskiego; Popis chorągwi Wojciecha Jastrzębskiego; Popis chorągwi Stanisława Dembińskiego; Popis chorągwi Krzysztofa Pięłowskiego; Popis chorągwi Wojciecha Kobierzyckiego; Popis chorągwi Franciszka Mycielskiego; Popis chorągwi Andrzeja Skórzewskiego; Popis chorągwi Piotra Tomickiego; Popis chorągwi Mikołaja Pogórskiego*, KSP, 1, k. 75–86v. W przypadku pułku Rozdrażewskiego podano jedynie liczbę żołnierzy przed oblężeniem.

Z jednej strony rozpatrywano zagadnienia dotyczące rozliczeń z chorągwiami, z drugiej – protestacje mieszkańców dóbr skarżących się na uciążliwe przemarsze i wybieranie stacji⁸¹ oraz żołnierzy, między którymi dochodziło do różnych nieporozumień. Dla przykładu, towarzysz spod chorągwi Wojciecha Kobierzyckiego – Piotr Lutomierski, skarżył się, że pomimo ryzykowania życia pod Zbarażem, utraty ekwipunku i zdrowia rotmistrz nie chciał mu wypłacić żołdu. P. Lutomierski mówił wręcz o próbie zastraszenia i zniechęcenia go do odbioru pieniędzy⁸². W kontrze do tej skargi wpłynęła inna – Waleriana Gnatowskiego, towarzysza spod chorągwi Hieronima Pięłowskiego, który oskarżył Lutomierskiego o kradzież dobytku i pochwalił postawę rotmistrza, który mu ten żołd wstrzymywał⁸³. Nie tylko zresztą towarzysze wnosili skargi. Mikołaj Pogórski oskarżył żołnierzy z pułku Jacka Rozdrażewskiego o to, że w momencie powrotu do Wielkopolski, bez swojego dowódcy, który leczył rany odniesione w trakcie oblężenia fortecy Wiśniowieckiego, dokonywali napadów na mieszczan poznańskich oraz rozboju w dobrach biskupa poznańskiego w Waliszewie. Napadli właściciela karczmy w miasteczku Kacpra Grutmana, obrabowali go i zastraszyli jego rodzinę⁸⁴. Najpoważniejsza sprawa dotyczyła natomiast rotmistrza Piotra Tomickiego, który został oskarżony o morderstwo. Trafiła ona początkowo przed sąd hetmański z uwagi na to, iż Tomicki był czynnym zawodowo oficerem i pozostawał na służbie. Jan i Piotr Proskurowie-Suszczkańscy oskarżyli rotmistrza o zamordowanie ich krewnego Marka w jednej z gospód w Kaliszu. Według ich zeznań rotmistrz zaatakował ofiarę szablą i zadał ranę, która spowodowała wykrwawienie, a w następstwie zgon. Sprawa z sądu hetmańskiego trafiła przed Trybunał Koronny w Lublinie, a rozpatrywano ją 1 kwietnia 1650 r. Jeremi Wiśniowiecki, sprawujący w tym czasie urząd regimentarza, nakazał natychmiastowe stawiennictwo Tomickiemu przed Trybunał w Lublinie. Efektem procesu sądowego było tzw. „wytrąbienie” z wojska oskarżonego i skazanie go na infamię⁸⁵. Spraw, które trafiły przed komisję było ok. 200⁸⁶. Część z nich została rozpatrzona, ale niektóre odrzucono. Szcze-

⁸¹ *Rejestr szkód we wsiach w województwie kaliskim, Rejestr szkód poczynionych przez chorągiew Andrzeja Skórzewskiego; Protestacja kolegium kaliskiego; Protestacja Jana Szyszkowskiego*, APPoz., Gr. Kal., 275, k. 82–83v, 103–104, 548, 813–814. Najwięcej skarg dotyczyło chorągwi Andrzeja Skórzewskiego oraz Piotra Tomickiego.

⁸² *Protestacja Piotra Lutomierskiego*, APPoz., Gr. Kal., 275, k. 196–196v.

⁸³ *Protestacja Waleriana Gnatowskiego*, APPoz., Gr. Kal., 275, k. 232–233.

⁸⁴ *Protestacja Mikołaja Pogórskiego*, APPoz., Gr. Pozn., 695, k. 291v–292v.

⁸⁵ *Ex parte Proskura relatio*, APPoz., Gr. Kal., 275, k. 153v–154; *Pro parte Proskurów Infamia Oblata*, APPoz., Gr. Kal., 277, k. 479–479v.

⁸⁶ *Rejestr spraw rozpatrywanych przez Komisję Skarbową Poznańską*, KSP, 3, k. 1–33.

gólnie starano się rozpartywać skargi w zakresie szkód, które wyrządza-
li żołnierze. Wówczas po zbadaniu wszystkich okoliczności potracano
z żołdu danego żołnierza czy oficera pieniądze. W niektórych sprawach,
gdzie złamanie prawa było rażące, po prostu „wytrąbiano” z wojska ofi-
cera czy żołnierza, jak w przypadku Andrzeja Skórczewskiego i Piotra
Tomickiego⁸⁷. Warto zwrócić uwagę, że wymienieni oficerowie zostali
odsunięci od kierowania chorągwiami jeszcze przed dotarciem do Zba-
raża. W ich imieniu władzę nad jednostkami sprawowali porucznicy.
Komisja podtrzymała zatem decyzję o ich ukaraniu oraz rozpatrywała
sprawy, które miały miejsce już po wydaleniu z chorągwi tych konkret-
nych rotmistrzów. Prace zakończyła w tym samym roku, bowiem już
instrukcje z wrześnieowego sejmiku nakazywały posłom starania o za-
twierdzenie wyników jej prac na sejmie⁸⁸.

PODSUMOWANIE

Śledząc losy pułku starosty generalnego Bogusława Leszczyńskiego,
możemy zauważyć kilka interesujących prawidłowości. Po pierwsze, służ-
ba tego pułku trwała cały rok, w tym jeden z kwartałów przesłużył on w ra-
mach zaciągu państwowego, co było związane z sytuacją opisaną przy oka-
zji sejmu koronacyjnego w 1649 r., kiedy to wobec żołnierzy powiatowych,
z uwagi na ich nadużycia, padło bardzo wiele oskarżeń, a senatorowie postu-
lowali nawet całkowitą likwidację chorągwi samorządowych bądź włącze-
nia ich do chorągwi kwarcianych. Wobec tych propozycji bardzo stanowczo
wystąpili przedstawiciele województw poznańskiego i kaliskiego, którzy
domagali się, zresztą z pełnym poparciem własnego sejmiku, utrzymania
tych chorągwi. W wyniku kompromisu pułk Bogusława Leszczyńskiego
włączono na okres 3 miesięcy w skład armii suplementowej. W zasadzie do-
tyczyło to tylko jazdy, ponieważ piechota pod dowództwem Stanisława La-
tańskiego dołączyła do załogi Kamieńca Podolskiego, bowiem od początku
była przewidziana do tego celu, czego dowodem była obecność na popisie
komisarza z ramienia króla. Pułk ten powstał w wyniku reorganizacji wcze-
śniej zaciągniętych pułków powiatowych, które na skutek niefortunnego
przebiegu wydarzeń w obozie pod Piławcami poszły w rozsypkę. Z uwagi
na dokonywane przez chorągwie grabieże, brak dyscypliny i wyznaczo-
nego celu, niekompletność chorągwi oraz utratę rynsztunku, niezbędnego

⁸⁷ *Sprawy rozpatrywane przed Komisją Skarbową Poznańską*, KSP, 1, k. 17v, 20v–21, 23v–
26, 31, 33–36, 38–48, 49v–74v.

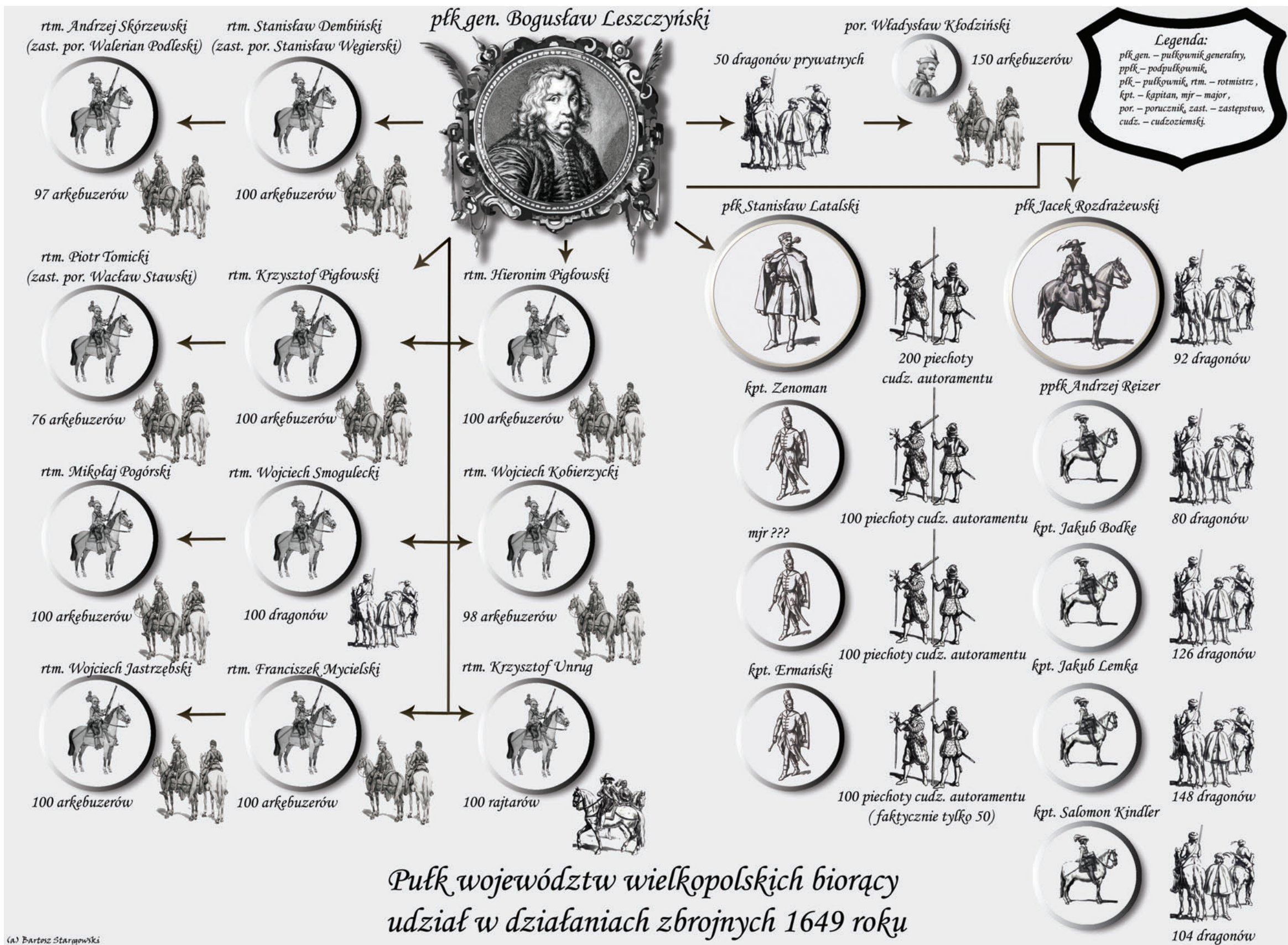
⁸⁸ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 35–36.

przecież do prowadzenia dalszych działań zbrojnych, konieczna była ich ponowna reorganizacja. Sejmik średzki postanowił utrzymać uchwaloną na zjeździe w Poznaniu liczbę 2200 żołnierzy, łącząc ich w jednostkę taktyczną i nadając jej nieco inny kształt. Zmienili się niektórzy oficerowie, dodano oddział piechoty i zwiększono liczebność pułku dragońskiego. Pozostałe elementy pozostały bez zmian. Dotyczyło to przede wszystkim żołdu, który wyznaczono w wysokości 60 złp. Był on zdecydowanie wyższy niż stawki w wojsku kwarcianym, co spowodowało bardzo poważne problemy przy wyliczaniu jego wielkości na sejmie z końca 1649 r. Powiatowi otrzymali pokaźny żołd, co było skutkiem działań nie tylko sejmiku średzkiego, ale również innych sejmików. Ostatecznie w sprawie koekwacji podatków wygrała przecież koncepcja Wielkopolan, którzy z niezwykłym uporem podnosili ten problem na sejmie walnym.

Na koniec warto przyrzeć się samej organizacji jednostki. Był to jeden z niewielu pułków, na którego czele stał pułkownik generalny. Bogusław Leszczyński z racji pełnienia tej zaszczytnej funkcji mógł wydawać rozkazy oraz listy przypowiednie dla innych pułkowników, a zatem jego możliwości sytuowały go wyżej aniżeli kompetencje zwykłego pułkownika. O jego wyborze zadecydował zapewne urząd starosty generalnego, którego uprawnienia pozwalały mu na tworzenie samorządowych sił zbrojnych. Nie ma ku temu innych przesłanek, gdyż Bogusław Leszczyński nie dysponował doświadczeniem wojskowym, a był jedynie zasłużonym urzędnikiem oraz, co najważniejsze, jednym z najpotężniejszych magnatów w Wielkopolsce. W przypadku pozostałych oficerów, jedynie pułkownicy posiadali jakiegokolwiek doświadczenie wojskowe, jednak żadne nazwisko nie pojawiło się wcześniej przy okazji kampanii wojskowych sprzed 1648 r. Niemniej jednak podczas oblężenia samego Zbaraża niektórzy spośród nich dawali dowody odwagi i zdolności wojskowych na polu walki. Tych, którzy zasłużyli się szczególnie, sejmik uwzględnił przy okazji następnych zaciągów powiatowych. Patrząc z perspektywy wszystkich wojsk powiatowych zaciągniętych przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego, był to najliczniejszy oddział wojskowy wystawiony w ramach tej formuły, dowodzony przez jednego dowódcę. Jego historia, organizacja, przebieg służby i wiele innych elementów pokazuje, jakimi prawami rządziły się pułki powiatowe oraz na jakie problemy były narażone i w jaki sposób musiały sobie z nimi radzić.

Pułk województw wielkopolskich biorący udział w działaniach zbrojnych 1649 roku

(A) Bartosz Starogowski

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

- Komisja Skarbowa Poznańska, sygn. 3.
- Księgi grodzkie poznańskie, sygn. 693–695.
- Księgi grodzkie kaliskie, sygn. 273–274.
- Księgi grodzkie gnieźnieńskie, sygn. 140.

Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie:
rkps 350, 1774.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:
rkps 325.

Źródła drukowane

akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. 1 (1572–1632), cz. 2 (1617–1632), oprac. W. Dworzaczek, Poznań 1962.

Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654, ред. П.П. Гудзенко, А.К. Касименко, С.Д. Пилькевич, Киев 1965.

Jemiołowski M., *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. J. Dziegielewski, Warszawa 2000.

Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza 1641–1653, red. R. Pollak, Wrocław 1957.

Michałowski J., *Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga Pamiętnicza*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1864.

Oświęcim S., *Diariusz Stanisława Oświęcimsa 1643–1651*, w: *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 19, wyd. W. Czermak, Kraków 1907.

Radziwiłł A., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 3 (1647–1656), oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.

Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i Mieczem” (1648–1651), oprac. M. Nagielski, Warszawa 1999.

Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, Warszawa 1916.

Volumina constitutionum, t. 3 (1611–1640), vol. 1 (1611–1626), oprac. S. Grodziski et al., Warszawa 2010.

Volumina constitutionum, t. 4 (1641–1668), vol. 1 (1641–1658), oprac. S. Grodziski et al., Warszawa 2015.

Opracowania

Borowiak A., *Wojska powiatowe przed kampanią piławiecką w 1648 r.*, w: *Staropolska sztuka wojenna*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim 2013.

Byliński J., *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984.

Byliński J., *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*, Wrocław 1994.

Częścik Ł., *Sejm warszawski w 1649/50 r.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.

Dworzaczkowa J., *Sprawy wojskowe na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, w: *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993.

Dzieje Wielkopolski, t. 1, red. J. Topolski, Poznań 1969.

Fraś Ł., *Bitwa pod Zborowem w r. 1649*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, 46.

Gawęda M., *Wysięk zbrojny ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1648–1649*, „Rocznik Przemyski” 2005, 41, 1.

Góralski Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1983.

- Hundert Z., *Powiatowe chorągwie kozackie (pancerne) województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1671–1673*, w: *Do szarzy marsz, marsz...* Studia z dziejów kawalerii, t. 6, red. A. Smoliński, Toruń 2015.
- Hundert Z., *Wojska zaciągnięte przez samorząd lokalny ziemi warszawskiej w latach 1671–1673*, „Almanach Warszawy” 2015, 9.
- Kupisz D., *Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 2006, 42.
- Kupisz D., *Chorągwie powiatowe ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, „Rocznik Chełmski” 2006, 10.
- Kupisz D., *Ochrona pogranicza przez siły zbrojne samorządu województwa ruskiego w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym od XV do XIX wieku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010.
- Kupisz D., *Projekt organizacji obrony terytorialnej księcia Krzysztofa Zbaraskiego z 1624 r. i jego realizacja przez samorząd szlachecki województw małopolskich*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 2, red. D. Wereda, Siedlce 2009.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wojsko powiatowe jako samoobrona terytorialna województwa sandomierskiego w XVII i na początku XVIII wieku*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2006, 7.
- Kupisz D., *Wojsko powiatowe województwa wołyńskiego w XVII wieku*, „Naukovyj Visnik Volynskoko Nacjonalnogo Uniwersyteta im. Lesi Ukrainki” 2009, 22.
- Ochmann S., *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985.
- Polski Słownik Biograficzny*, t. 26 (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981), t. 17 (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972), t. 32 (Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991).
- Sajkowski A., *Krzysztof Opaliński. Wojewoda poznański*, Poznań 1960.
- Staręgowski B., *Zadania starosty generalnego wielkopolskiego w sferze wojskowej działalności sejmiku województw wielkopolskich – na przykładzie Adama Sędziwoja Czarnkowskiego (1593–1627)*, w: *Wpływ jednostek na funkcjonowanie organizacji. Studia z historii polityczno-społecznej*, red. K. Jakimowicz, A. Orzełek, Lublin 2016.
- Śledziński K., *Zbaraż 1649*, Warszawa 2005.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1960, 5.
- Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII w.*, wyd. 2, Oświęcim 2013.
- Zwierzykowski M., *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734–1767*, w: *W podróży przez wiek osiemnasty...*, red. A. Pełakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015.
- Zwierzykowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.

ABSTRACT

Dragging county troops was one of the prerogatives of province assemblies. Constitutions from the years 1613 and 1619 formalised their existence in the military system of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Środa province assembly, having such possibilities, passed the recruitment of the county troops for the campaign against Cossacks and Tatars in 1648 and 1649. After establishing 4 county troops regiments in strength of 2,200 soldiers, Środa province assembly wanted to back up the crown army going through a crisis. Unfor-

unately, as a result of the dramatic course of events under military camp in Piławce, an organization of these county troops was not successful. Środa province assembly of 17 December 1648 passed the resolution reorganizing banners being a member of county troops, creating one under the command of the general colonel and, at the same time, the district administrator of general Bogusław Leszczyński. Arquebuse raiders and dragoons took part in the defence of the Zbarazh Castle, and foreign infantry under the command of colonel Stanisław Latański reinforced the crew of the Kamianets-Podilskyi fortress. A province assembly decided to award the soldiers fighting in the defence of Jeremi Wiśniowiecki's castle in January 1650. The aim of the article is to present the rules of functioning of this kind of county troops in the structure of the army of the I Republic of Poland.

Key words: regiment, captain, arquebuse raiders, provinces, resolution, Leszczyński, Wielkopolska, local parliament

NOTA O AUTORZE

Bartosz Staregowski – magister historii UMCS, absolwent studiów podyplomowych z zakresu grafiki komputerowej i DTP w Instytucie Sztuk Pięknych UMCS. Doktorant w Instytucie Historii UMCS od 2014 r. Jego zainteresowania badawcze to: bronioznawstwo, historia formacji wojskowych oraz systemów obronnych w XVI–XVIII w. Od 2016 r. współpracownik czasopisma „wSieci Historii”. Autor publikacji naukowych, m.in. w: „Przeglądzie Historyczno-Wojskowym”, „Roczniku Chełmskim”, „Średzkim Kwartalniku Kulturalnym”, „Koło Historii” UMCS i almanachu historyczno-kulturalnym „Фронтири міста”. Autor wielu publikacji popularnonaukowych i internetowych, m.in. w takich portalach i na stronach, jak Portal Historyczno-Wojskowy, Historia.org.pl, Nowa Strategia, Nasza Historia, Kurier Lubelski, Polska Zbrojna, Rycerstwo. Wieloletni członek i sekretarz Studenckiego Koła Historyków Satyryków UMCS/Kabaretu Sarmaci. Stypendysta rektora UMCS (2011–2012, 2017–2018). Stypendysta Fundacji im. Adama i Krystyny Kerstenów (2017–2018). E-mail: mroczek509@vp.pl

